

Мария Русева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
m_ruseva@slav.uni-sofia.bg

„Неудобният“ остров. Книгата „За Япония като за Япония“ (1984) на Марко Семов

Maria Ruseva
Sofia University “St. Kliment Ohridski”

The “Inconvenient” island. The Marko Semov’s book “About Japan as about Japan” (1984)

Резюме

Статията има за цел да разгледа появата на книгата „За Япония като за Япония“ (1984) на писателя Марко Семов. Авторът е добре поставен пред социалистическата власт в НРБ, но издаването на книгата му за Япония се асоциира с преминаването на установените идеологически граници, поради което писателят е санкциониран, а книгата му – спряна от разпространение. Защитава се тезата, че образът на Япония в пътеписа се превръща в „неудобен“ остров, при посещението на който избухват не само културните асиметрии между българското и японското. Разгледани в съпоставителен аспект, покрай грандиозните японски успехи много по-лесно се открояват множеството недостатъци, свързани с българското устройство в обществен, икономически, екологичен план и др.

Ключови думи: Япония, Марко Семов, пътепис, идеологическа критика, 80-те години на XX век

Abstract

The article aims to examine the publication of the Marko Semov’s book “About Japan as About Japan” (1984). The author is well placed before the socialist authorities in the People’s Republic of Bulgaria, but his book about Japan is associated with crossing the established ideological boundaries, which is why the writer was sanctioned and his book was stopped from distribution. The article argues that the

image of Japan in the book turns into an “inconvenient” island, during the visit of which not only the cultural asymmetries between the Bulgarian and the Japanese can be distinguished. Considered in a comparative aspect, next to the spectacular Japanese successes, it is much easier to stand out the numerous shortcomings related to the Bulgarian system in social, economic, ecological terms, etc.

Keywords: Japan, Marko Semov, travel writing, ideological criticism, 1980s

Япония през втората половина на ХХ век приковава световното внимание към себе си, като отбелязва редица постижения в обществено, икономическо и научно-техническо отношение. Изпаднала в национална катастрофа, международна изолация и под американска окупация след края на Втората световна война, Япония, по думите на английския изследовател Кенет Хеншал, се възражда „като феникс от пепелта“ (Хеншал 2007: 187), за да се превърне до края на 80-те години в „най-богатата нация на планетата и във всеки случай в могъща икономическа свръхсила“ (Хеншал 2007: 257). Страната на изгряващото слънце не просто се възстановява за рекордно кратки срокове след атомните бомбардировки над Хиросима и Нагасаки, стабилизира политиките си, свързани с развитието на планова икономика и вътрешно производство, но и съумява да се върне обратно на международната сцена, като през 1956 г. е приета за член на Организацията на обединените нации. Япония предизвиква интереса както с небивалия икономически растеж, който провокира западните изследователи да говорят за „японско чудо“, така и с две ключови мащабни събития, на които е домакин – през 1964 г. в Токио се състоят XVIII-те летни олимпийски игри, а през 1970 г. в Осака се провежда Световно изложение. И двете събития протичат за първи път в Азия, като страната утвърждава лидерските си позиции на континента и се превръща в обект на световно одобрение, анализи и възхвали (Хеншал 2007: 220).

Българската държава успява да се включи със свои представители и на двете събития, като според изследователите Вера Вутова-Стефанова и Евгений Кандиларов те изиграват „важна роля за взаимното опознаване и съответно сближаване между България и Япония и дават силен импулс на двустранните отношения“ (Вутова-Стефанова, Кандиларов 2019: 241). 70-те и 80-те години на ХХ век са период на засилени българо-японски контакти, както и на интензивен културен диалог, независимо от факта,

че японското развитие се осъществява под контрола и протекциите на САЩ, а България гравитира в орбитата на Съветския съюз. Сериозният български интерес да се опознаят японският характер и култура, постигнали безпрецедентна симбиоза между традициите и модерността, намира израз и в издаването на множество пътеписи през годините – на Боян Болгар „Пътуване до Япония“ (1960), на Костадин Батков „Източни брегове. Пътепис за Япония“ (1967), на Руси Божанков „Аз съм Токио“ (1968), на Лиляна Стефанова „Япония без кимоно и ветрило“ (1973), на Атанас Сейков „Надникване в Япония“ (1986) и др. В тази редица се поставя и книгата на Марко Семов „За Япония като за Япония“ (1984), която ще бъде обект на внимание в настоящата статия. Пътеписът е написан в резултат на пребиваването на журналиста като специален кореспондент на в. „Работническо дело“ в Страната на изгряващото слънце през месеците март-април 1983 г., като веднага след публикуването му „се вдига непривичен за времето си шум“ (Христов 2010: 58). Макар Марко Семов да е добре поставен пред социалистическата власт автор, издаването на противоречивата му книга за Япония е случай, който се асоциира с преминаването на установените идеологически граници, поради което писателят е санкциониран, а книгата му – спряна от разпространение.

Появата на пътеписа „За Япония като за Япония“ съвпада с интернационалния интерес през 80-те години към азиатската страна, протичащ под лозунга „да се учим от Япония“ в опит да се разпространят „най-вече икономическите и организационните „тайни“ на „японското чудо“ в западния свят“ (Келиян 1999: 14). Книгата на Марко Семов може да бъде вписана в този контекст на разпознаване и назоваване на японските чудеса, които обаче ще бъдат потърсени не в официалните статистики и икономически показатели, а в дотогава с японското общество, в непосредственото общуване с японца и културното оразличаване на неговите национална идентичност, характерологични навици и привички. Япония е „супериндустриална държава“, която е интегрирала успешно модернизацията в традициите си, но и нещо повече – авторът защитава тезата, че „японците командват научно-техническата революция, а не тази именно революция да командва тях“ (Семов 1984: 35). Икономическото чудо следва да се открие в японската народопсихология, както и в личните

и колективни мотивации на следвоенното японско общество да изобрети наново своето достойно национално битие. Възходът на азиатската държава през перспективата на писателя Марко Семов обаче предизвиква противоречиви реакции – от една страна, книгата извиква бурен интерес у широката аудитория, а от друга страна – сериозно недоволство у властта. Япония се превръща в „неудобен“ остров, при посещението на който избухват не само културните асиметрии между българското и японското. Разгледани в съпоставителен аспект, покрай грандиозните японски успехи много по-лесно се открояват множеството недостатъци, свързани с българското устройство в обществен, икономически, екологичен план и др. Ето защо изданието е иззето от книжарниците, а Марко Семов е уволнен от редакцията на в. „Работническо дело“ (Цветкова 2004: 27-28).

Отзивите за книгата в периодичния печат не закъсняват. В „Отечествен фронт“ от 8 май 1984 г. е публикувана рецензията „Силни публицистични внушения“ на Иван Гранитски. Критикът не подценява качествата на Марко Семов, като подчертава и приноса в журналистическата му дейност за сериозното обогатяване „в проблемно-тематично и жанрово отношение територията на публицистиката“ (Гранитски 1984: 2). Що се отнася до самата книга, Гранитски изтъква „политическата“ ѝ страна, отбелязва и тенденцията към паралели с българската действителност без да изпада в детайли във връзка с направените внушения. С основната си теза рецензията цели да „придърпа“ книгата в идеологически коректна посока: „Но трябва да подчертаем тук, а това е и най-същественото за книгата на Марко Семов, че независимо към какво насочва погледа си, при своите оценки авторът неизменно стои на класово партийни позиции“ (Гранитски 1984: 2). В края не остава подминат и фактът, че книгата се радва на „заслужен“ читателски интерес – „За Япония като за Япония“ се нарежда на първо място в организираната от вестник „Поглед“ анкета за най-търсената книга на месец март“ (Гранитски 1984: 2). Липсата на книгата по книжарниците обаче е коментирана не като насилствено изземване, а като „изчерпване“ поради „недостатъчен тираж“ (Гранитски 1984: 2).

Сходни послания задава и рецензията на Радко Трифонов „Лесно ли е да откриваш нови чудеса?“, поместена по страниците на в. „Труд“ от 8 юни 1984 г. В нея книгата не е похвалена, но и

не е открито разкритикувана, като отново се прави опит да бъде вписана в „коловозите“ на статуквото. От една страна, се долавя лека ирония към написаното от Марко Семов и по-специално към способностите да оцени обективно доколко сравняването с японците и тяхното догонване е полезно за българите:

Той ни разкрива японското чудо, доколкото е успял да го обгърне и осмисли, но и в гневни тиради сравнява, бичува страстно, иска по-бързо да се доближим до световните върхове, иска у нас по-често да среща по заводи, по предприятия и АПК знаещи и можещи хора, които да го гледат с ирония, която него ще радва – защото тези наши трудови хора доближават или вече се мерят със световните чудеса в науката, производството, потреблението. (Трифонов 1984: 3, подч. мое, М. Р.)

От друга страна, текстът на Радко Трифонов изразява уж съвсем адекватната поява на пътеписа „За Япония като за Япония“ предвид утвърдената партийна позиция на другаря Тодор Живков за категорична потребност от сравнимост и от „смелото навлизане в световната тематика – като постижения, тенденции, цели“ (Трифонов 1984: 3). В този смисъл книгата на Семов е „именно такъв пример на сравнимост, на незадоволство от постигнатото, на поглед към върховете“ (Трифонов 1984: 3). И двата текста – на Иван Гранитски и на Радко Трифонов, без да отричат очевидния успех на пътеписа, не нападат остро съдържанието му, а тъкмо обратното – с помощта на умерени оценки се прави опит разговорът за него да бъде приключен. Вместо да се търси пряк скандал, който би получил още по-широк отзвук, книгата сякаш се „подминава“ като нещо не особено значително, което след някой и друг ден ще се забрави. Години по-късно съпругата на Марко Семов – Анастасия Савинова, споделя, че книгата е иззета „тихомълком“, без да се вдига много шум, като за работата си често писателят е получавал от страна на властта „уж най-лекото наказание – незабелязване“ (Савинова-Семова 2009: 182). Веднага след издаването си, „За Япония като за Япония“ попада в целенасочена изолация, като стремежът е колкото се може по-забележимо да бъде отстранена от публичното пространство.

Следва да се отбележи, че за пътеписа на Марко Семов се появява и трета рецензия, изразяваща още в заглавието си категорично положителна оценка – „Бестселър по български“ на Гергана

Михайлова, отпечатана в бр. 12 на сп. „Български журналист“ от 1984 г. В нея обобщаващо се уточнява, че книгата е „своеобразен прецедент сред българската читателска публика“, като се коментира и нейната противоречива рецепция – „За нея се говореше, тя намери своите безспорни апологети и отрицатели“ (Михайлова 1984: 54). Михайлова конкретизира езика и стила на писателя, с които той си служи при изложените съпоставки – на места той „се надсмива и иронизира някои навици и недостатъци“ на българите, на други – „искрено страда за спънките, които сами си създаваме“, като проявява дори самоирония (Михайлова 1984: 55). Авторът на „За Япония като за Япония“ не цели самоцелно от инстанцията на всезнаещия страничен наблюдател да назове в черно-бели краски кой народ се справя зле и кой добре, а се стреми да открие онези проблематични места, които биха могли да бъдат подобрени, и превръща българското в своя лична кауза.

Личната авторова позиция може да бъде открита в предговора към второто издание на книгата от 1990 г., където става ясно, че уж „изчерпаната“ книга впоследствие започва да се открива в разнородни вариации – ксерокопирана, преписана на пишеща машина, на ръка и дори скрита в кориците на други книги (Семов 1990: 5). Пътеписът заживява свой собствен „ъндърграунд“ живот, като си пробива път по един или друг начин до личните библиотеки на читателите. В предговора се посочва още, че Марко Семов е бил пряко критикуван от страна на официалната власт в насаждане на „чувство за малоценност“ у българите (Семов 1990: 8). Според него обаче чувство за малоценност е получил не някой друг, а самата Система (Семов 1990:8). В книгата пътешественикът, без да изпада в идеализации на японско общество, не просто поставя въпроса доколко българското може да се съизмерва с него, но и повдига редица проблематични въпроси, свързани със стандарта на живот, качеството на потребяваните стоки и услуги, опазването на околната среда и др. А това са въпроси, които по своето естество, влизат в разрез с установените норми и предписания за това как към онзи момент трябва да се гледа на напредъка на българската социалистическа действителност и на още по-усърдно изработваната прогресивна визия за бъдещето на НРБ.

Без да се навлиза в детайли във връзка с отделните съпоставки между българи и японци, направени в текста на Мар-

ко Семов, е важно да се обърне внимание върху употребите на идеологическия език, с които писателят си служи. В написаното неведнъж се вплитат привидно партийно коректни изказвания, които обаче могат да бъдат тълкувани в плана на иронично-пародийния дискурс – например Япония е определена като непознатата „страшна капиталистическа държава“, в която не знаеш дали някой японец няма да издебне да си присвои твое благо – „нали си зная по нас, макар и социалистическа държава да сме“ (Семов 1984: 25). Изобразявайки едно от т.нар. „японски чудеса“ – силно уважителното отношение на продавачките в магазина към клиентите, разказвачът се обръща към читателя с реторичния въпрос: „де си виждал ти и кога, скъпи ми социалистически купувачо, продавачка или портиер да ти се поклонят?!“ (Семов 1984: 36). В друг съпоставителен контекст – при описанието на японската майка, която се посвещава изцяло на семейството и отглеждането на децата си, българските еманципирани жени са представени като пръснати „по обектите на поредната петилетка“, докато вкъщи стои на самоотглеждане „бъдещият строител на социализма“ / „бъдещият комсомолец“ (Семов 1984: 107-108). Изброените примери демонстрират както банализирането на задължителния идеологически изказ, така и деликатното поставяне под въпрос на някои от основните социалистически постулати като този за изравняването на правата и възможностите за кариерно развитие между двата пола, което се случва за сметка на отглеждането на бъдещите поколения. Не на последно място, е изведена и красноречивата намеса на идеологическите убеждения в общуването между хората: „Иван видя лукавото пламъче на моето идеологическо недоверие и какво ли си рече: „Тоя ще иде утре да ме издъни в София, че съм възхвалявал така безкритично капитализма“ (Семов 1984: 22). В полето на езика в пътеписа „За Япония като за Япония“ се разгръщат имплицитно вложените в разказа за японската действителност оценки на писателя за българското битие – то може да се похвали много с примерното си спазване на идеологическите принципи, но не и с ключовите елементи, бележещи обществата в развитие – икономически растеж, технологични постижения и социални придобивки.

Случаят от 1984 г. с появата на полемичната книга на писателя Марко Семов сигнализира както за назряващото време за „све-

ряване на часовника“ на българина със световните процеси и с напредъка на бързо развиващите се страни, така и за отслабващата хватка на идеологическата цензура, която не просто не успява да възпре тайното разпространяване на книгата в различни формати, но и възприема по-умерените позиции на игнориране, negliжиране и опит за приобщаване на текста към обичайния поток от книжна продукция. Безспорен е фактът, че книгата не само предизвиква интерес сред една част от българското общество, но и успява сериозно да подразни друга.

Статията е подготвена по проект „Острови на неблажените. История на неконвенционалната българска литература от 1944 до 1989 г. в нейния социокултурен контекст“, № КП-06-Н60/1 от 16.11.2021, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката.

Библиография

- Вутова-Стефанова, Кандиларов 2019: Вутова-Стефанова, Вера и Евгений Кандиларов. *България и Япония. Политика, дипломация, личности, събития*. София: Изток-Запад, 2019. [Vutova-Stefanova, Vera i Evgeniy Kandilarov. *Balgariya i Yaponiya. Politika, diplomatsiya, lichnosti, sabitiya*. Sofiya: Iztok-Zapad, 2019.]
- Гранитски 1984: Гранитски, Иван. Силни публицистични внушения. // *Отечествен фронт*, № 11871, 8 май 1984, с. 2. [Granitski, Ivan. Silni publitsistichni vnusheniya. // *Otechestven front*, № 11871, 8 may 1984, s. 2.]
- Келиян 1999: Келиян, Мая. Япония и България. Модернизацията, средните слоеве и селските общности, София: М & М, 1999. [Keliyan, Maya. *Yaponiya i Balgariya. Modernizatsiyata, srednite sloeve i selskite obshtnosti*, Sofiya: M & M, 1999.]
- Михайлова 1984: Михайлова, Гергана. Бестселър по български. // *Български журналист*, № 12, 1984, с. 54-55. [Mihaylova, Gergana. Bestselar po balgarski. // *Balgarski zhurnalist*, № 12, 1984, s. 54-55.]
- Савинова-Семова 2009: Савинова, Семова, Анастасия. *За Марко. В: Марко Семов в паметта на съвременниците*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2009. [Savinova, Semova, Anastasiya. *Za Marko. V: Marko Semov v pametta na savremennitsite*, Sofiya: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2009.]
- Семов 1984: Семов, Марко. *За Япония като за Япония*. София: Профиздат, 1984. [Semov, Marko. *Za Yaponiya kato za Yaponiya*. Sofiya: Profizdat, 1984.]
- Семов 1990: Семов, Марко. *За Япония като за Япония*. София: П. К. Яворов, 1990, 2-ро изд. [Semov, Marko. *Za Yaponiya kato za Yaponiya*, Sofiya: P. K. Yavorov, 1990, 2-ro izd.]
- Трифонов 1984: Трифонов, Радко. Лесно ли е да откриваш нови чудеса? // *Труд*, № 134, 8 юни 1984, с. 3. [Trifonov, Radko. Lesno li e da otkrivash novi chudesa? // *Trud*, № 134, 8 yuni 1984, s. 3.]

- Хеншал 2007: Хеншал, Кенет. История на Япония. От каменната ера до превръщането на страната в свръхсила, прев. от англ. Илия Илиев, София: Рива, 2007. [Henshall, Kenneth. Istoriya na Yaponiya. Ot kamennata era do prevrashtaneto na stranata v svrabsila, prev. ot angl. Iliya Iliev, Sofiya: Riva, 2007.]
- Христов 2010: Христов, Ивайло. Тревожната съвест на Марко Семов, София: Зов, 2010. [Hristov, Ivaylo. Trevozhnata savest na Marko Semov, Sofiya: Zov, 2010.]
- Цветкова 2004: Цветкова, Милена. Марко Семов. Биобиблиография, София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2004. [Tsvetkova, Milena. Marko Semov. Biobibliografiya, Sofiya: Univ. izd. „Sv. Kliment Ohridski“, 2004.]